

կամ բլլար իորենացիին, նապիին եւ Յիսուսին ոճովը (քան մը որուն ամէն մարդ կտրող չէ ետնուշտ) փոխանակ աջ տեսակ խողջութիւններ նետել ու հասարակութեան տուջիւ :

Լաւագործը այն պիտի բլլար որ պ. թուականան վաղ անցած բլլար խմբագրական փառասիրութիւններէն (քանի որ յայտնապէս ոչ մէկ ձիւր չուրի այդ գործին համար) որոնք զինքը «անհշմարտաստութեան» իսկ մղեցին, այդ խոնկեմ եւ իմաստուն ընթացքով, պ թուականան պահպանած պիտի բլլար յարգանքը զոր ամէնքս ունէինք իր մասին՝ ջարդերու միջոցին իր արտայայտ թանախստութիւններով հայկական գաղտնի մատուցած ծառայութեանը համար :

Ա. Չ.

ՍԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

Թ Ա Թ Ր

(Շար.)

Տ Ն Տ Ե Ս Ա Վ Ա Ն

Թաթ մը եթէ մանմետական դառնալ ուզէ՝ չեն ընդունիր. իսլամանալու համար անոնց միակ ծարձան է նախ քրիստոնեայ դառնալ եւ եօթը տարի յետոյ միայն իսլամութեան կ'արժանանան, (պարծառնք քրիստոնէից որ Թաթերէն գերկիւր են եղբր Մուհամմէտի իւմմէթներու քով), սակայն երբ Թաթ մը քրիստոնեայ բլլալ փորձէ, կը պատժուի միեւնոյն տեսակ ինչպէս եթէ Տաճիկ մը քրիստոնեայ եղած բլլար :

Շէրիպի չեմ գիտեր որ մէկ յօդուածը կը արարագէթ թէ ոչ-մանմետականներու վկայութիւնն ու երգումը ազդեցութիւն չունին Մուհամմէտի ճշմարիտ որդիներու վրայ : Երբ Նըսրայրիները դատի ներկայանան թուրքերու հետ, թուրքերը սկիզբը իբրեւ մանմետական կ'ընդունին զանոնք, որ չէրիսթով վճռուի իրենց խնդիրը դատին սկսուելէն յետոյ անոնք մանմետականութենէ կը զրկուին, հետեւաբար իրենց իրաւունքներէն, եւ կը տուժեն :

Կը պատահի երբեմն որ թիւրք բէկ մը ան-նշան պարտէզ մը կը գնէ Թաթերէն, անոր

մէջ կը նստեցնէ ուրիշ գիւղացի տեփականազուրկ թաթ մը իբրեւ գործաւոր՝ անոր տաս լով կիլիստար իշխանութիւն միւս գիւղացիներու վրայ, այդ գործաւորը կը ծեծէ, կը զոգնայ, կը կտորէ ու կը թափէ, ապա կը վարձատրէ անոր գործածելութիւնը, ի պատասխան այն բոլոր արտառուալից քանգատաներուն, որ կը թափուին ի զո'ւր՝ աղայի ռաքերը : Գործաւորը կը դառնայ այդ գիւղին մուխտար, գիւղացաւոր, սողովուրդը կը վաղէ կառավարութեան ազդեցողոր կը մատուցանէ անոր անթաղաթութեան մասին, բայց կառավարիչը չի լսեր, Լիւնէ անգամ որ կառավարութեան կ'երթան, բէկը կը գտնեն իրենց գէմ իբրեւ պատնէշ եւ իրենց բողոքներովը նոր նոր վնասներու պատճառ կը դառնան, այդ պարագան կը ռախպէ գրենք եր թալ ուրիշ բէկ մը գտնեն, եւ անոր ապստինելով իրենց վրէժը լուծէ :

Վրէժ լուծել ուղղող «կը ծախէ» իր պտրտէզին կէտը բէկին, եւ կը փնայ միւս կտը իրեն, այդպէսով պարծանքը ունեցած կ'ըլլայ բէկին հետ «օրթաք» (բնիկ) եղած բլլալու, («կը ծախէ» բառը հոս չափերով մէջ առած եմ, որովհետեւ երբ ստիմակը կը գրուի օրինաւոր բլլալու համար, «ծախեցի եւ դըրամները գանձեցի» կը ըրուի, մինչպէս ամոր գանձածը միայն բնիկը բլլալու պարծանքն է, եւ միւսէն վրէժ լուծել կարենալը, կամ ուրիշի մը վրէժ խնդրութենէն պահպանուելու յոյսը, բայց արդիւնքը անկը վնասակար կ'ըլլայ, գիւղը երկու մասի կը բաժնուի, կորսը կը չարուշակեն, մինչդեռ երկու թիւրք աղաները՝ քաղաքին մէջ իրարու բարեկամ՝ անոնց երկ պատակութեան շնորհիւ անոց ռապցուածքը կ'իւրացնեն :

Երկպառակութիւնները կը սատականան, իրենց ծայրայեղութեան կը հասնին, կորսներ ու սպանութիւններ տեսի կ'ունենան, դատարաններու զիմուէ կ'ըլլուի, բանտարկութիւններ կը սկսին, կաշառքներ կը տըրուին այս ու այն կողմէն, կը կշտանան բէկերու ծառաներն ալ, թուրք պատգոնաներն ալ, բնիկներն ալ Ու կիրքը փոխանակ նուազելու, օր ըստ օրէ կը ռաստկանայ, մինչեւ որ օր մըն ալ գիւղին անուշը ալ կը կոչուի «Բըֆաթ աղայի կամ Վահիտ աղայի չիֆթլիկը» : ...

Այսպէս եւ ուրիշ վայրատուական, բռնաւորական միջոցներով է ահա որ ա՛յնքան կարճ ժամանակի մէջ Անտիոքի եւ Ալեքսանտրիէի թաթերը զրկուեցան իրենց ինչքերէն ու կալուածներէն եւ թշուառութեան ենթարկուեցան :

ՀԵՏԵՆՈՒԹԻՒՆ

Տնտեսական ու քաղաքական այս դանդաղան հանգամանքներու տակ դանդաղ ժողովուրդը, անտարբեր չէ իր շուրջը դարձած մեքենայութեան թիւններուն . իր մէջ գոյութիւն ունի աղաւթնութեան եւ յառաջագործութեան գաղափարը, որու համար ունեցած է շատ անդամ խլրճորտներ, մասնակի կոբիւնք : Իայց այս քանութիւնը խեղդուած են միշտ առանց ուշադրութիւն գրաւելու : չնորհիւ այն սովորական արհամարհանքին որով Թուրքիոյ յայտիւի դէպքերը աւազակութեան արարքներու տեղ կը դնեն, իրենց, լեռնականներն ալ, չեն ունեցած այն հաստատուն կամէջ ու անձնութիւնը որ Լարիւրներով ու հազարներով թափէին իրենց սահմաններէն դուրս . — Չեն ունեցած ատոր համար առաջնորդներ, չունին նաեւ բաւական զէնք, չեն ունեցած մարդ, որ կարող ըլլար զիրենք յարաբերութեան մէջ դնել առեւտրական աշխարհին հետ, փոխել իրենց ներքինը, փոխել իրենց կենսքը, կանխառնորէլ ու կազմակերպել ամէն բան, ստեղծել այժմ հոն ուր լայն ասպարէզ կայ :

Սեւա ժամանակ մը որ անոնք ունեցան այդ Մովսէսը, որ ձեռնարկից զայդ ընկուռ . ուղեց զանոնք պիտի ու զօրացնել եւ սահմաններէն դուրս բերել, առիւլ Լաթաքիան, Անտարիւն եւ Ալէքսանդրէթը, նըսայրական իշխանութիւն մը հռչակել . բայց այնքան ցնորական ու երազական ծրագրով մը, որ իր աստիճին քայլերուն մէջ իսկ քաղաքացիաւ : 1878 թուականին չէյն Սուլեյի որդի, Ասառաժորդի չէյն Խալաֆիմը, ընդհանուր չէյնիորտ պետ ու ժողովուրդի հայրը, կոչ մը կարդաց ընդհ. ժողովուրդի որ միացնելով իրենց նիւթական ու բարոյական սթիբերը, հաւաքուին յեղափոխութեան ու ազատութեան գրոյալին տակ : աղատան իրենց Լաթաքիան : Անտարիւն եւ Ալէքսանդրէթի տառապեալ եղբայրները, հռչակեն նըսայրական ինքնուրոյն իշխանութիւն մը թուրապուրուս Շամէն մինչեւ Ալէքսանդրէթի :

Այդ կտրը մեծ շարժում առաջ բերաւ ձէպէլ ձէլպէն մինչեւ Ատանա, կարծես անոր կը սպասէին գարեղէ թ վեր : ամէնը հնարակիւց ժան րուռ խանդավառութեամբ, ընկերութիւն մը կազմուեցաւ Ատանա, երկու ամսուան մէջ, 20,000 անգղ. ոսկի հաւաքուեցաւ որովհետեւ այդ նպատակի իրադրոնելու համար պէտք եղած օգործիքները : դնէին : Սուէրիայի Թաթերը մէկ շարթուան մէջ 4,000 ոսկի հաւաքած չէյնիւն տուած էին : Մէկը կը ճանչնար որ Եւուսուֆ փաշա կը

կոչուէր, երկու պարտեզ ունէր, մէկը ծախեց 200 անդլ. ոսկիի եւ դնաց մեծ չէյնիւն յանձնեց այդ սուրբ նպատակի իրադրոնելու համար . այդ անսպառելի խանդավառութեամբ մէկ կողմէն ժողովուրդը դեռ կը հանդիմանէր երբ միւս կողմէն կը հռչակէին չէյնիւ քաղաքական պիտի ու իշխանը, լեռնականները անհամբեր պատուած ժամանակին 70 դրնուր իրկեցին չէյնիւն անձին պահպանութեան որ իրենց նախնական հրացաններով կը պահպանէին չէյնիւն տան շուրջը : Այդ բանը աւելի փառքի համար կ'ընէին քան թէ որ եւ է թրքական յարակուսմէ կասկածելուուն համար, որովհետեւ դեռ պատերազմը չկատած, չէին րնաւ կարծիր թէ իրենց չէյնիւն անձին ղեմ վտանգ կայ, մանաւանդ որ ադ աստիճինը Թուրքերը շատ աղուէսութեամբ վարուեցան չէյնիւն հետ : քանիցս անգամ Անտարիւն քաղաքացիները եղած էր այցելութեան եւ ձեռք համարուած էր, իրեն հասարակ կամ հպատակ թաթ մը :

Գաղախորհրդով թրքաց այս աղուէսային քաղաքականութեանն ու հպարտանալով չէյնիւն անձնաւորութեան վրայ, այս պարզասիրտ ժողովուրդի խանդավառութիւնը ալ չափ չունէր . աւառաբաններն կը պատմէին չէյնիւն կանչելը, անոր ամէն մէկ շարժումները, եւ կը պատմէին նաեւ անոր ձգտումներն ու ծրագրերը, մէկ պատմութիւն թէ հանդադարութիւնը վերջացնելով զենք պիտի գնէին, ապա Թուրքերը վտնտէին երկրէն, ու իրենք պիտի կազմէին քիթով ու ինքնուրոյն ազգ մը, մեծ չէյնիւն իրենց իշխանը պիտի ըլլար, եւնա ասոնց ամէնք կը կատարուէր թիւրքին քթին տակ, եւ թուրքը վայրկեան մ'անգամ իր շղոթքորթական ճարտիկ վարմունքէն չէլեղեցաւ : Աւելի հետաքրքրականը սա է, չէյնիւ վերջապէս օր մը ձեռքը թաթիսց քաղաքականութեան մէջ, որմէ մինչեւ այն ատեն դեռ հետու կը պահէր ինքնընդէ, ուղիւղով աղատել իրենները չէրիաթի ճանկերէն ու թուրք պաշտօնեաներէն : Էնթրիկներէն . զատարան մը կազմեց հրաւիրելով երեւելիները որ անհուսեան հոն դիմել իրենց կնեռու հարցերը արդարութեամբ ու անկողմնակալութեամբ լուծելու : եւ խաղալիք ըլլաւն բեկերու եւ պաշտօնեաներուն շահագործական յետին մրաքերուն, այս նորութիւնը սերով ընդունուեցաւ, ու ժողովուրդը սկսաւ միահամուռ վազել չէյնիւն արդար զատաստաններուն . յետոյ քրիստոնէից հետ իրենց ունեցած մասնակի դատերն ալ հոն տարուեցան, որոնց մէջ չէյնիւ Մեհմեմէտ Ալիի ու իտիվ Իսմաիլ փաշայի քաղաքականութիւնը կը բռնէր, այսինքն

քնն գրեթէ միշտ ի նպաստ քրիստոնէից վճիռ կուտար: քրիստոնեաները շատ դո՛ւ մնացած էին, ու շատ անգամ իրենք կը հրաւիրէին թաթը մեծ շէյխի արդարադատ գասաաստանին, երբ անոր հետ վէճ մը չէին կրնար լուծել: Ապա կապը թուրքերուն եկաւ թուրքի ու թաթի մէջ եղած դատը շէյխով միայն կը վերջանար, եւ թուրքերը առանց չէրիաթի պիտի կորսնցնէին բնականաբար, ինչպէս ձուկը կը մտնի առանց ջրի, այս անկնկալ փոփոխութիւնը սեծապէս կը նեղէր թուրքերը, կը բողբոջէին կ'աղերսէին կառավարութեան վերջ մը դնել այս գորշելի կեանքներուն անզգամութեանը, բայց կառավարութիւնը լուռ էր ու տեղի կուտար:

1879ի սկիզբները թաաւօտ մը, յանկարծ լուր տարածայնուեցաւ թէ Հալէպի կուսակալը Սնտիոք եկաւ. երկու օր յետոյ կ'ըսուէր թէ Կ. Պոլսէն ալ փաշայ մը եկաւ. հետեւեալ օրը Կ. Պոլսոյ փաշան Սուէտեա ուղևորեցաւ մեծ շէյխին հէրը ըլլալու, հոն նստաւ երեք օր եւ սիրալիր տեսակցութեան մը յետոյ Անտիօք դարձաւ, նոյն օրը կուսակալը մեկնեցաւ Հալէպ, իսկ փաշան մնաց Անտիօք:

Այս անակնկալ հիւրերէն, այս խորհրդաւոր տեսութիւններէն ժողովուրդը թան մը չէր հաւկնար. ամէնքը ուշադրութիւններն դարձուցած՝ այն կողմը սուտեր, առասպելներ, ենթադրութիւններ կը պատմէին:

Թաթիքը այդ դէպքը կը վերագրէին մեծ շէյխին փառքին, կ'ենթադրէին որ անոր հռչակը լսելով եկած էին անոր հետ տեսութեան, շէյխն անգամ անանկ էր կարծէր, որ փաշայի ծայրայեղ զովաւանքներէն զինովացած, — ու թաթիքու աւանդական դաշտնապահութիւնը բոլորովին ստնայով, — պատմեր էր անոր թէ «ՅՈ հազար զինեալ մարդ ունի եւ թէ մէկ հրամանով կրնայ ամէնքը ոտքի հանել, եւ...»:

Փաշան գտնաւորով Անտիօք խնայ յանդիմանած էր տեղւոյն պաշտօնեաները, թէ ինչո՞ւ դանդաղած էին տեղեկագրելու այս լեռներու եւ ձորերու մէջ կ'զգեցան ու պատարագուած շէյխին շարժումները:

Եարթի մը յետոյ շրջայրիները օդը կը թնդացնէին իրենց մեծ շէյխին անուան ուղղուած կեցցելներով, նկատելով թուրքերը իբրեւ թոյլ ու անպիտան ժողովուրդ: Ինչպէս իսկ կը համարձակէին զանոնք «կեալուր», «անաւատ» կոչել, եւ հոս ու հոն պզտիկ կուրուներ, վէճեր կը ծագէին: Յանկարծ 800 զինուոր Պապ Պօյոս զոհէին Անտիօք մասն իրիկուն մը: Նոյն օրը շէյխը հրաւիրուած էր փաշայէն, որը սիրով եկած էր տեսնուելու ան-

գամ մը եւս իր մտերիմ բարեկամին հետ, եւ այն իրիկունը ոտքերը չէթախելով զայն ճամբայ հանած էին դեպի Կ. Պոլիս:

Հետեւեալ օրը ամէն մարդ գիտէր թէ շէյխը չուր, բայց ոչ ոք գիտէր անոր օ՞ր տարը իրեն եւ ի՞նչ ըլլալու: Ճերբակալութիւնները սկսան Անտիօքի, Ալէքսանդրէթի եւ Ատանայի մէջ, շէյխի պահապան զինուորները քառուեցան դէպի իրենց լեռները, անիշխանականութիւնը կատարեալ եղաւ, եւ յուսահատութիւնը ընդհանուր:

Այն տարի մինչեւ կոկորդին կշտառութիւնը բէկերին ու պաշտօնեաները, ֆէլլանի պարտէզներով ու ագրակներով, աղատեցան մանր մուշր յանցաւորները, յանցանքներն մեծ ծանրացաւ մէկ քանի թաթիքու վրայ եւ է՛ն ծանր — մեծ շէյխին վրայ:

Հետաքրքարկանը սա է թէ՛ պահ մը այդ ժողովուրդը ալքերը յառած կը մնար Անգղիոյ վրայ, որ իրենց շէյխը աղատէր ու իրենց վերագարծէր, բայց Անգղիա չարժեցաւ. այն ատեն դիմեցին հանդիսակուած 20-30 հազար ռսիկին, եւ անով կշտացնելով Կ. Պոլսոյ ճարձրաստիճան պաշտօնեաները, կըրեցան շէյխին կեանքը գնել եւ արքայը 14 տարիի ինքնեկ, այսպէսով 1893ին շէյխը վերապաճաւ երկիր:

Թէ ինչպէս եւ ինչո՞ւ այդ ժողովուրդը Անգղիային կը օպատէր իր փրկութիւնը եւ ոչ Ֆրանսային՝ ինչպէս սովորութիւն է, — այդ կէտը չեմ կրցած հասկնալ, որովհետեւ ինչպէս զրանքը արեւելքի մէջ «Փրանսիք» բառով լոյսնալով եւրոպան կը հասկնան, Միայն այս կը յիշեմ թէ երբ Անգղիան անտարբեր մնաց, հայտնեցին անոր անունը, յուսահատեցան եւ կրկին զարձան թուրքին, անոր ոտքը խոտաբնելու ու անոր ծառայելու:

Տաք երկար տարիներ կատարեալ լուռութիւն մը արեւը թաթիքու մէջ, ոչ մէ շուրջ չլսուեցաւ, ոչ մէկ ընդհանրութիւն, ոչ մէկ խորհուրդ, ոչ մէկ զեզուութիւն չըրեցաւ ընդգծման թիւրք ճնշող ու կեղեքող սխտէմին, կարծեմ թէ ա՛յլ յաւիտեան մնած ըլլար այդ յեղափոխական ոգին որ իրենց մէջ բնակ էր, եւ հա՛ն յանկարծ նորէն զլուխը ցցեց այդ ոգին՝ կարծես գերեզմանէն ելածի պէս՝ անհանգստացնելու թուրք բէկերն ու մոլեռնանդ մուլաները:

Այս անգամ բոլորովին տարբեր էր թաթիքուն ուղղութիւնն ու ծրագրերը այս անգամ չէին երազող Անգղիա մը իրենց ապաւէն, ոչ ալ շէյխին վրայ կը գնէին յոյսերն ու չէին ուզեր իշխանութիւն, ինքնավարու-

յին միայն պահանջել այնքան՝ որքան կարելի
կը լինէր ձեռք ձգել, եւ որքան անհրաժեշտ
էր, իրենց գոյութեան պայմաններուն:

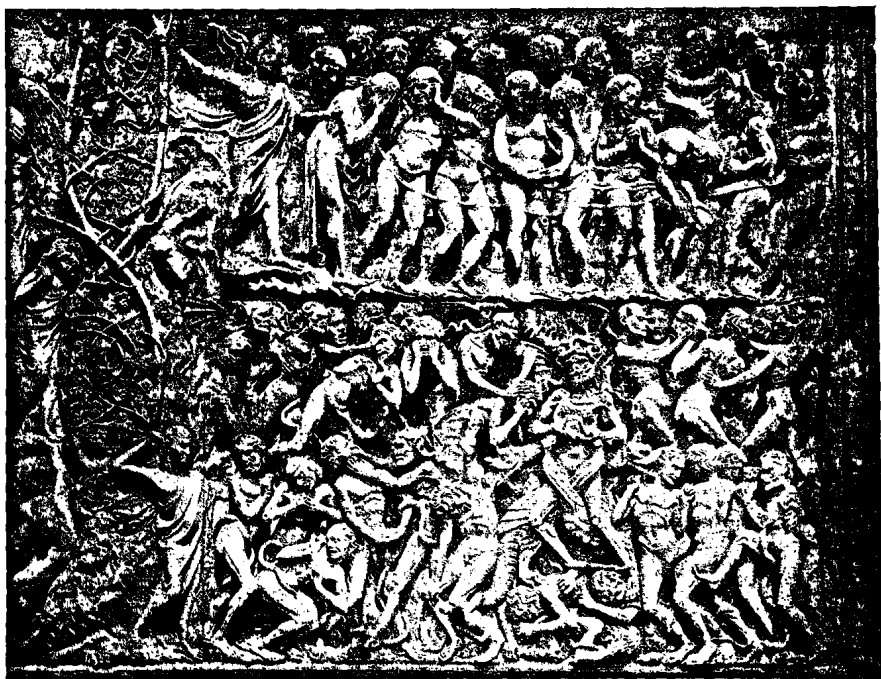
Պահանջին շատ բնական էր, — իրաւունք
հաւասարութիւն՝ Անտիոքի, Լաթաքիոյ եւ
Ալէքսանտրէթի թաթ եղբայրներուն համար:
Որովհետեւ պաշտօնական թիւրքիան, զին-

ւորականութեան, մարդահամարներու եւ այլ
եւ այլ հանդամանքներու մէջ զիրենք մահմե-
տական ճանչնալով, դատարաններու մէջ
խտրութիւն չըդնէր, կը խնդրէին «բարեգութ»
սուլթանէն որ փէրմանով մը այդ հաւասա-
րութիւնը շնորհէր իրենց:

Շարունակելի

ՊԱԼՀԱԻ

ԱՐԻՄԱՍԻ ԷՔՍՔ

ԳԺՈՒՄԱՐ

Հարաբնական՝ Փիզալի դպրոցին (Օրվիկոսի մայր-եկեղեցուն մէջ)

Իտալական արուեստի այս հոյակապ հրաշակերտին հետ, որ անհուն ուժգնութեամբ կը
մարմնաւորէ դարձուրելի մղձաւանջը քրիստոնէական Դժոխքին զօր Միջին Դարը յղացու,
չանկան կը նկատենք հրատարակել «Հայ էջերու շարքին մէջ ինչ հայկական քերթուած
մը որ ոչ նուազ սաստկութեամբ կ'արտայայտէ յաւիտենական տանջարարին արհաւիրքը: